SIRDARYO SUV HAVZASI TO‘QAYZORLARIDA AFIDLARNI O‘RGANISHNING DOLZARB MASALALARI

[a]Karimjonova Gulxumor Muhammadali qizi
[a]Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya.*Mazkur tezisda Sirdaryo suv havzasi to‘qayzorlarida tarqalgan afidlarni o‘rganishning dolzarb masalalari yoritilgan. Afidlarning bioxilma-xillikni shakllantirishdagi o‘rni, o‘simliklar bilan trofik aloqalari hamda tabiiy ekotizimlardagi ahamiyati tahlil qilingan. Farg‘ona vodiysi to‘qayzorlarida afidofaunani o‘rganishning ilmiy va amaliy ahamiyati ko‘rsatib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Aphididae, afidlar, afidofauna, to‘qayzorlar, Sirdaryo, Farg‘ona vodiysi, bioxilma-xillik.*

Hozirgi kunda biologik xilma-xillikni saqlash va tabiiy ekotizimlarni kompleks o‘rganish dunyo miqyosidagi dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ekotizimlarning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan hasharotlar orasida afidlar (Hemiptera: Aphididae) alohida o‘rin tutadi. Afidlar o‘simliklarning floema shirasi bilan oziqlanuvchi mayda hasharotlar bo‘lib, ular o‘simliklar va boshqa organizmlar bilan murakkab ekologik munosabatlarni hosil qiladi .

Afidlar dunyoning deyarli barcha tabiiy va antropogen landshaftlarida uchraydi. Hozirgi vaqtda dunyo faunasida 5000 dan ortiq afid turlari ma'lum bo‘lib, ularning aksariyati ma'lum o‘simlik turlari bilan bog‘langan holda yashaydi. Ushbu hasharotlar oziq zanjirida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ko‘plab yirtqich va parazit hasharotlar uchun oziqa manbai vazifasini bajaradi.

Markaziy Osiyo, jumladan O‘zbekiston hududi afidlarning tur tarkibi va tarqalishi nuqtai nazaridan yetarlicha o‘rganilmagan mintaqalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Sirdaryo suv havzasi bo‘yida joylashgan to‘qayzorlarning afidofaunasi haqida ma'lumotlar juda kam uchraydi. Shu sababli mazkur hududda afidlarni o‘rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

To‘qayzorlar daryo vodiylarida shakllangan o‘ziga xos tabiiy ekotizimlar hisoblanadi. Ularning asosiy o‘simlik qoplamini turang‘il terak (Populus pruinosa), qora terak (Populus nigra), oq tol (Salix alba), jiyda (Elaeagnus angustifolia), qamish (Phragmites australis) va boshqa o‘simliklar tashkil etadi. Mazkur o‘simliklar ko‘plab afid turlarining yashashi va rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi.

Afidlar o‘simliklar bilan uzoq evolyutsion rivojlanish natijasida shakllangan munosabatlarga ega bo‘lib, ayrim turlarning ma'lum o‘simliklarga moslashganligi kuzatiladi. Shu sababli afidlar muayyan hudud florasining holatini baholashda bioindikator sifatida ham foydalanilishi mumkin .

Sirdaryo havzasidagi to‘qay ekotizimlari so‘nggi yillarda antropogen omillar ta'sirida sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. Yerlarning o‘zlashtirilishi, suv rejimining o‘zgarishi hamda iqlim o‘zgarishi natijasida tabiiy biotsenozlarning tarkibida ma'lum siljishlar kuzatilmoqda. Bu esa afidlarning tur tarkibi va tarqalishiga ham ta'sir ko‘rsatishi mumkin .

Farg‘ona vodiysi to‘qayzorlarida afidlarni o‘rganish quyidagi yo‘nalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi:

- afidlarning tur tarkibini aniqlash va sistematik tahlilini o‘tkazish;
- oziqa o‘simliklari bilan trofik aloqalarini o‘rganish;
- hudud afidofaunasining shakllanish qonuniyatlarini tahlil qilish;
- bioindikatsion imkoniyatlarini baholash;
- biologik xilma-xillik monitoringini takomillashtirish.

XULOSA

Afidofaunani tadqiq etish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Chunki ayrim afid turlari o‘simlik kasalliklari viruslarining tashuvchisi bo‘lib, qishloq xo‘jaligi ekinlariga sezilarli zarar yetkazishi mumkin . Shu bilan birga, tabiiy ekotizimlarda uchraydigan afid turlarini aniqlash biologik xilma-xillikni saqlash va monitoring qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.Sirdaryo suv havzasi to‘qayzorlari afidlarning xilma-xilligini saqlab qolishda muhim tabiiy hududlardan biri hisoblanadi. Hudud afidofaunasini o‘rganish Farg‘ona vodiysi biologik xilma-xilligini baholash, afidlarning ekologik xususiyatlarini aniqlash hamda kelgusida afidofaunogenez masalalarini tadqiq etish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1 М.Х.Ахмедов Экологический анализ окраскитлей афидид(Homoptera, Aphidinea,Aphididae)аридногорныхзон Средней Азии//Научныйвестник.ФерГУ. –Фергана, 1996. -№4. –С. 82-85

1. Blackman R.L., Eastop V.F. Aphids on the World's Plants. – London, 2024.
2. Holman J. Host Plant Catalog of Aphids. – Prague, 2009. – 1216 p.
2. Dixon A.F.G. Aphid Ecology: An Optimization Approach. – London: Chapman & Hall, 1998. – 300 p.
3. Heie O.E. The Aphidoidea of Fennoscandia and Denmark. – Copenhagen, 1994.
4. Яхонтов В.В. Насекомые вредители сельскохозяйственных культур Средней Азии. – Ташкент, 1962. – 692 с.